

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті відображено проблему взаємодії суб'єктів освітнього простору у контексті світових та євроінтеграційних процесів. Виділено різні аспекти міжособистісної взаємодії, що пов'язані із соціальними установками, ціннісними орієнтаціями полікультурної особистості. Значну увагу звернено на аналіз у гуманістичній психології ідеї самореалізації та чинників, що зумовлюють її успішність.

Проблема взаємодії суб'єктів освітнього процесу не тільки розглядається в аспекті тієї науки, що її вивчає філософія, соціальна робота, педагогіка або психологія але й відображає специфіку культурно-історичних, економічних, географічних і навіть кліматичних умов конкретної країни, набуває так званого національного колориту.

Разом із тим проблема міжособистісної взаємодії актуалізується світовими тенденціями інтеграції країн Західної і Східної Європи, Європи і країн Азіатського світу на зближення, співробітництво у сфері освітніх ініціатив. На думку фахівців, ця тенденція обумовлена рядом об'єктивних причин: вступом різних держав до ЄС (Європейського Співтовариства); міграцією робочої сили, що посилюється; обміном, що розширюється, учнями, студентами, викладачами; створенням єдиного європейського освітнього простору; діяльністю ЮНЕСКО, Ради Європи у сфері взаємного визнання освітніх програм, посвідчень, дипломів [1].

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати різні підходи до проблеми взаємодії суб'єктів освітнього простору у зарубіжній психолого-педагогічній літературі у контексті загальноцивілізаційних гуманістичних тенденцій.

Якісно новий рівень взаємин між країнами змінив очікування від національних систем освіти і висунув до них ряд вимог із позицій міжнародного співробітництва. Сьогодні доводиться говорити про нові взаємини між людьми. Сучасний світ – це світ, що відкритий для діалогу, для взаємопроникнення культур. Тому дуже важливо не замикатися тільки у своєму освітньому просторі, а шукати точки дотику з іншими освітніми моделями. Істинна культура людини, рівень її самосвідомості виявляється саме в особистій причетності до подій загальнопланетарного, полікультурного масштабу.

У зарубіжних джерелах нами виділено напрями, присвячені різним аспектам міжособистісної взаємодії.

Так, один із них пов'язаний з питанням взаємозв'язку міжособистісної взаємодії та соціальних установок особистості.

Проблема соціальної установки (аттітюда) виявилася в центрі уваги практично всіх зарубіжних теоретичних шкіл і напрямків соціальної психології та соціології. Саме звідти має своє походження термін "аттітюд", запропонований у науці 1918 року У. Томасом і Ф. Знанецьким. Відразу ж склалося кілька наукових шкіл у розумінні даного явища.

Так, дослідження аттітюдів у зарубіжній психологічній науці являє собою одну з найпоширеніших сфер соціально-психологічного знання. Як показав аналіз, на сучасному етапі більшість існуючих у ній теоретичних положень про природу соціальних установок спирається на біхевіористську і когнітивну парадигми.

Прихильники першої (Е. Торндайк, Е. Толмен, К. Хол, Л. Дуб, Д. Кемпбелл та ін.) намагалися вирішити існуючий у психології так званий постулат безпосередності, вважаючи, що установка, подібно до навички, являє собою заучену форму поведінки і є опосередкованою ланкою між стимулом і реакцією в міжособистісній взаємодії.

Прихильники когнітивної парадигми (Л. Фестінгер, Ф. Хайдер та ін.) розглядають установку як один із когнітивних елементів у процесі взаємодії. При цьому спостерігається тенденція розглядати питання формування, функціонування соціальної установки в рамках закритої когнітивної системи. Незважаючи на принципову різницю, їх поєднує практична спрямованість досліджень аттітюда.

На вплив репродуктивного, клішованого та творчого типів мислення на характер навчальної взаємодії звертали свою увагу А. Дистервег, А.В. Гавкіт, Х. Андерсон, Ф. Баррон, Дж. Гілфорд. Вони вважали, що творче мислення неможливе поза взаємодією, сформованою за законами і принципами людської логіки, розкріпаченої та відкритої для взаємопроникнення й обміну різноманітними інформаційними полями.

Проблема формування ціннісних орієнтацій обґрунтована у дослідженнях Дж. Дьюї, Р.Б. Перрі, які вважають, що цінності цілком і повністю детерміновані потребами й інтересами людини.

Потрібно зазначити, що при такому підході цінність розуміється дуже вузько, а сам процес формування цінностей стає безглуздом, оскільки відповідність об'єктивним потребам суб'єкта властивостям того чи іншого об'єкта відбувається найчастіше мимоволі в процесі його практичної діяльності. Необхідно враховувати, що ця позиція відображає один із головних аспектів ціннісних орієнтацій у здійснюваній міжособистісній взаємодії, що завжди дійсно тісно взаємозалежна з практичною діяльністю людини, і при відсутності належного "підкріплення" у навколишньому світі вона переглядається як уже не актуальний зміст.

Найбільш ґрунтовний і багатий матеріал з цієї проблематики знаходимо в роботах так званих "гуманістичних психологів", провідними представниками яких є К. Роджерс, Е. Келлі, А. Маслоу, А. Комбс,

Д. Снігт, Р. Мей, Г. Олпорт та ін., які відстоюють ідею самореалізації як пояснювальний принцип поведінки та взаємодії особистості.

Ідея самореалізації в загальному уявленні (К. Юнг, Г. Олпорт, Е. Кречмер, К. Левін, Ж. Нюттен, Дж. Гілфорд, Г. Айзенк, А. Маслоу) традиційно розуміється як "...синтез усіх характеристик індивіда в унікальну структуру, що визначається і змінюється в результаті адаптації до постійно змінного середовища" [2: 35].

Характерною рисою цього напрямку є загострена увага до внутрішнього світу окремої людини, особливо до емоційної сфери, у відриві від конкретно-історичних умов її формування та розвитку. Причому самореалізація особистості розглядається ними як самоактуалізація: "...під самореалізацією в гуманістичній психології розуміється самоздійснення, тобто психічний ріст і дозрівання, пробудження і прояв прихованих можливостей людини" [3: 146].

Усебічний опис такого процесу подано в роботах А. Маслоу. Він поєднав усе, що було, з його погляду, позитивним у біхевіоризмі та психоаналізі, і зробив акцент на позитивному в людині, на унікальності кожної особистості: "...навчитися звільняти пригнічене, пізнати власне "Я", прислухатися до "голосу імпульсу", розкривати свою величну природу, досягати розуміння, проникнення, осягати істину", – з цього складається процес актуалізації в концепції А. Маслоу [4: 117]. Власне розуміння людини вчений розглядав у нерозривній єдності з процесом міжособистісної взаємодії, яку він ототожнював із процесом соціалізації.

Така позиція розцінюється нами як можливість розкриття людиною свого внутрішнього потенціалу з урахуванням власної індивідуальності: "людина для здійснення самої себе повинна жити у відповідності зі своєю "дійсною" натурою" [3: 140]. А процес самореалізації, на його думку, поєднує відкриття й розвиток "дійсної" особистості, її органічних здібностей і має на увазі реалізацію всієї людської істоти, не тільки її інтелектуальних, але також емоційних та інстинктивних рис. Вони, у свою чергу, реалізуються в тій системі відносин, поведінкових реакціях, які властиві конкретним суб'єктам.

У цьому моменті виділяємо особливу значущість категорії "функціонуючого Я", яку доцільно уявляти як своєрідний аналог суб'єктності людини. Саме вона може розглядатися як сполучна ланка між Я-реальним та Я-ідеальним, відтак виходить, що ця категорія характеризує діючу сторону самореалізації людини.

Не зупиняючись докладно на останньому, зазначимо, що А. Маслоу, досліджуючи фактори, які зумовлюють успішність самореалізації, серед іншого виділяв:

- сприятливу соціальну ситуацію розвитку (об'єктивні обставини життя, стан дитини в родині, умови виховання);
 - задоволення потреб у доброзичливості, любові та дружбі, у залученні до групи, соціальний статус;
 - прагнення до задоволення когнітивних та естетичних потреб, потреби знати та розуміти;
 - безумовне позитивне ставлення з боку навколишніх, довіра;
 - самоповага, позитивна "Я-концепція";
 - самовизначення, знаходження свого сенсу життя;
 - пізнання інших людей та встановлення взаємин з ними, щирість і відкрите діалогічне спілкування
- [5: 146-147].

Аналізуючи ці положення, можна підкреслити, що кожне з них певною мірою відображає визначену межу міжособистісної взаємодії, ту сферу, що дозволяє самореалізуватися людині через контакт з іншою особистістю з урахуванням її внутрішніх потреб та ціннісних орієнтирів.

У гуманістичній теорії А. Маслоу люди мають вроджену ієрархію вищих цінностей та потреб і відповідне прагнення до їх здійснення. Основним джерелом людської активності він вважав неперервне прагнення людини до самоактуалізації, самовираження, що неможливе без здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Процес самоактуалізації приводить особистість, що формується, усередині – до багатосторонності, формування особистісно-значущих цінностей, комунікативних установок, моделей поведінки, зовні – до набуття, інтеріоризації загальнолюдських цінностей.

Самостійний розвиток особистості, на думку А. Маслоу, допускає відносну незалежність від зовнішнього оточення. Таким чином, особистісне становлення дозволяє самовизначитися і належати до будь-якої культурної або цивілізованої спільноти.

Окреслена точка зору знаходить пряме відображення в концепції формування полікультурної особистості, основними рисами якої є: рухливість, мінливість, відкритість, здатність до діалогу з будь-яким новим породженням реальності, психокультурна адаптивність, дипломатичність, неупередженість, толерантність до культурних розбіжностей, готовність дізнаватися більше про іншу культуру та її носіїв.

У теорії полікультурної освіти існує також поняття культурної маргінальності: здатності особистості переходити з однієї культури в іншу, стаючи ефективним міжкультурним посередником. Таким чином, людина з безліччю ідентичностей легше адаптується в суспільстві, краще розуміє людей з різних культурних груп, більш толерантна до культурних особливостей.

Фундаментальна роль у концепції А. Маслоу приділяється аналізу відчуження людини від людини та різних способів його подолання, різноманітним аспектам комунікації в сучасному суспільстві. Він порушував питання про взаєморозуміння людей, про поліпшення комунікації між індивідами всередині будь-якої спільноти, культури.

На думку вченого, для цього необхідно перебороти емоційно-психологічні бар'єри, відчуження людей однієї культурної спільноти від іншої, реалізувати можливість у різноманітній взаємодії культур, особистостей, які є

їхніми носіями. Причому розуміння значущості цього повинне відбуватися як на раціональному (розум), так і на емоційно-почуттєвому рівнях (добро, краса).

Ще один аспект концепції А. Маслоу має прямий стосунок до порушеної нами проблеми. Досліджуючи самореалізацію, він підкреслює, що вона "означає не відсутність проблем, а просування вперед до реальних людських проблем..." [6:140]. У такому розумінні вирішення протиріч, проблем і перешкод розглядається як важлива функціональна ланка досліджуваного нами механізму. При цьому свої корені почуття успіху, що накладається на продукт-результат конкретного суб'єкта в ході освітньої діяльності, має, безумовно, у діяльності подолання та виражається як задоволення його процесом і результатом.

Аналізуючи сферу спілкування як компонента структури міжособистісної взаємодії, нами був виділений підхід, пов'язаний з теорією зв'язку і теорією інформації, представлений у загальнопсихологічних роботах Ч. Осгуда, Дж. Міллера, Д. Бродбента, а також у роботах з комунікацій Г. Гебнера, Д. Берло та ін.

К. Роджерс, вивчаючи особливості спілкування в процесі навчання, звертав увагу на його унікальність, що полягає у функції полегшення, фасилітації спілкування.

М. Брейк розглядає питання субкультури як "норми, що відокремилися від загальноприйнятої системи цінностей і традиційного стилю поведінки, які сприяють збереженню й розвитку визначеного стилю життя в співтоваристві" [7: 96]. Відзначимо два важливих моменти. По-перше, це те, що будь-яка культура, стаючи надбанням конкретної людини або соціальної спільноти, ототожнюється із субкультурою як інтеграцією суб'єкт-суб'єктних відносин у конкретному мікро- (макро-, мезо-) соціумі. А по-друге, те, що субкультура є результатом тих традицій, цінностей, системи відносин, що виникають між людьми, стаючи значущими як для окремої людини, так і для її оточення.

Таким чином, ми бачимо, що в сучасній зарубіжній літературі складається позиція, за якою взаємодія є не тільки суб'єктивно значущим явищем, від якого багато в чому залежить успішність формування і самореалізації особистості, але і явищем, що веде до зміни соціокультурного простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бенкс Джеймс Мультикультурное образование: цели и измерения // Новые ценности образования: культуросообразная школа. Вып. 11. – М., 2002. – С. 188-192.
2. Орлов А.Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее я человека // Вопросы психологии – 1995. – № 2. – С. 5-19.
3. Горячева Е.И. Субъективные и объективные факторы самореализации личности. // Гуманизация воспитания в современных условиях. – М.: УВЦ "Инноватор", 1995. – С. 149-152.
4. Маслоу А. Самоактуализация. // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 108-117.
5. Гуманизация воспитания в современных условиях / Под ред. О.С. Газмана, И.А. Костенчук. – М.: УВЦ "Инноватор", 1995. – 257 с.
6. Горячева Е.И. Концепция самореализации как основа гуманистической педагогики // Гуманизация воспитания в современных условиях. – М.: УВЦ "Инноватор", 1995. – С. 139-149.
7. Князева М.М. Мультикультурное пространство образования // Новые ценности образования. – Вып. 1. – М.: "Инноватор", 1995. – С. 113.

Матеріал надійшов до редакції 18.03.2006 р.

Якса Н.В. Проблема взаимодействия субъектов образовательного процесса в зарубежной психолого-педагогической литературе.

В статье отражена проблема взаимодействия субъектов образовательного пространства в контексте мировых и евроинтеграционных процессов. Выделяются разные аспекты межличностного взаимодействия, которые связаны с социальными установками, ценностными ориентациями поликультурной личности. Особенное внимание обращается на анализ в гуманистической психологии идеи самореализации и факторы, которые обуславливают ее успешность.

Yaksa N.V. The problem of educational process subjects' interaction in foreign psychological and pedagogical literature.

The article deals with the problem of educational space subjects' interaction in the context of the world and euro-integration processes. The author differentiates various aspects of personal interaction, based on the polycultural personality's social motives and value orientations. Special attention is drawn to the analysis of the idea of self-realization in humanistic psychology, and to the factors determining its successful carrying out.